

Sudár Balázs – Varga Szabolcs – Varga J. János: Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686).

(Pécs története, főszerk.: Vonyó József.) Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Pécs – Budapest, 2020. 383 oldal.

Hosszabb várakozás után, 2020-ban jelent meg Sudár Balázs, Varga Szabolcs és Varga J. János közös munkájaként a *Pécs története* sorozat harmadik kötete, *A hódoltság korában (1543–1686)*. Első ránézésre várostörténeti könyvet tartunk a kezünkben, és még a tartalomjegyzéket böngészve is így gondolhatjuk. A látszat ellenére azonban a kötet ennél többet rejt, valójában a magyarországi oszmán hódoltság korának legfrissebb kutatási eredményeit kapjuk meg „pécsi szemüvegen” keresztül.

A szerzők komoly feladatot tűztek ki maguk elé, amikor széles olvasói tábort céloztak meg a kötetükkel, de e feladatot kimondottan jól oldották meg. A korszak bemutatásának nehézsége, hogy számos olyan alapfogalom és történeti kifejezés kapcsolódik hozzá (pl. tímár, vakf, küllije), amelynek jelentése nem mindenki számára egyértelmű sőt, akár ismeretlen is lehet. Éppen ezért sok mindent részletesen be kell mutatni a szélesebb olvasóközönségnek, és ez egy várostörténeti monográfia keretei között nehezen megoldható feladatnak tűnik. Erre a szerzők azt a megoldást választották, hogy minden fejezet elejére egy viszonylag részletes általános ismertetést írtak, amelyet az adott téma pécsi vonatkozása követ. Így a kötetet végigolvasva nemcsak Pécsről, hanem a hódoltságról is átfogó kép bontakozik ki az olvasó előtt. Nem kell csalódnunk azonban az apró adatokra vadászó

érdeklődőknek sem, mert számos részletes táblázat és térkép foglalja össze az ismereteket és ad lehetőséget azok elemzésére, átgondolására.

A csaknem A4-es méretű, színes, 383 oldalas kötet hat fő fejezetre és további hat kiegészítő részre tagolódik. A kötetben párhuzamos szerkesztési elv figyelhető meg, az egyes fejezetekben egymást követően ismerhetjük meg Pécs történetének muszlim és keresztény oldalát. Az olvasó nem egy szigorúan eseménytörténetet bemutató kötetet tarthat a kezében, hanem a város történetét tágan értelmezve annak társadalmával, kulturális életével, vallásával és a város képének változásaival is megismerkedhet.

Az első, historiográfiai áttekintést nyújtó fejezetben már kiviláglik a kötetnek az a jellegzetessége, amit kiemelkedő értékének is tartok. Nem száraz, felsorolászerű ismertetést kapunk ugyanis, hanem útmutatót arról, hogyan nézzük, használjuk a Pécsre, de valójában a hódoltságra vonatkozó forrásokat. Mehmed bég történetén keresztül az olvasó megismerheti a hódoltságban készített összeírások fajtáit, jellemzőit. Az pedig, akit ez a téma részletesebben érdekel, a végjegyzetekben forrásokat és újabb szakirodalmat találhat. Az írott források mellett kiemelt figyelmet kaptak az ábrázolások is, a kötetben a sok színes ábra értelmezését és a velük kapcsolatos forráskritikai elemzéseket is végig élvezhetjük. Ugyanakkor megkönnyítette

volna az olvasó dolgát, ha a sok szép ábrához hivatkozás is tartozna a szövegben. Így időbe telik, mire megtaláljuk, hogy tulajdonképpen melyik ábrázolásról is szól az elemzés. Nagyon tanulságos az a gondolatsor, amelyik a Pécsről készült metszetek bemutatásakor végigköveti, hogy hogyan lesz Schmidtmayr hiteles városábrázolásából többszöri átdolgozás után már valótlan elemeket is tartalmazó kép. Hogyan kerülnek soha nem létezett elemek a sok-sok hiteles részletet tartalmazó metszetre, például hogyan „születik meg” Pécssett a városa.

A következő fejezetben Pécs korszakbeli eseménytörténetét olvashatjuk: a hódoltság kori eseményeket Sudár Balázs, a visszafoglaló háborúk menetét pedig Varga J. János tollából ismerhetjük meg. Az események térbeli elhelyezését több, nagyon igényes térkép segíti. Pécsre és környékére koncentrálna a teljes hódoltságban lezajló folyamatok is ismertetésre kerülnek. Enélkül Szülejmán pécsi látogatásának kérdéskörét sem lehetne megérteni. Erről, a város életében is kiemelkedő eseményről még közel 150 évvel később Evlia Cselebi is hallott, de vajon valóban megtörtént? A tanulmánykötetből, hasonlóan több más esethez, erre a kérdésre vonatkozólag is megismerhetjük a teljes logikai gondolatsort, nem csak a konklúziót...

A III. fejezet Pécs városhálózatban betöltött szerepét elemzi. Ismert, hogy Pécs a középkori Magyarország városhálózatában kiemelkedő szerepet töltött be. Varga Szabolcs tollából kirajzolódnak a magyar városokkal, például Budával kialakított kapcsolatai és mellette a határokon átívelő, itáliai

és stájer területek felé irányuló, főként kereskedelmi összeköttetései is. A fejezet számos példával mutatja be nekünk Pécs helyzetét, így nyugat-európai ismertségét azok a Magyarországról szóló nyugati hírek szemléltetik, melyekben még Mohács elhelyezkedését is Pécshez viszonyítva adták meg. Ezt a helyzetet változtatta meg az oszmán hódítás, amelyet követően a hódoltságban és azon kívül eltérő várossorsokkal találkozhatunk. Pécs országos szerepe ekkor lecsökkent, de erdélyi kapcsolatai például megerősödtek, ami majd a pécsi reformáció formálódása kapcsán kap kiemelt hangsúlyt. Erről részletesen egy későbbi, a *Kultúra, művelődés, vallás* című fejezetben olvashatunk.

Míg a korszakban Pécs jelentősége a magyar városhálózat szempontjából kimondottan csökkent, addig a török városhálózatban kiemelkedő szerepet töltött be. Ehhez alapul szolgált a város középkori helyzete, amire ráépült a hódoltságban kialakuló közigazgatási központ minden intézményével. A város katonai szerepének csökkenése szinte unikális módon nem eredményezte az oszmán lakosság eltűnését, a közigazgatási szerep átrendeződését, hanem egy polgárabb város létrejöttét tette lehetővé. A kötet bemutatja az oszmán városhálózatot, mely Sudár Balázs kutatásai nyomán válik egyre ismertebbé. Ebben a hálózatban töltött be nagyon fontos szerepet Pécs, de ezt a többi hódoltsági város, így a vázlatosan bemutatásra kerülő Pest vagy Fehérvár sorsához viszonyítva értékelhetjük igazán.

A kötet következő nagy egységében Pécs társadalmával ismerkedhetünk meg, először a keresztény, majd

a muszlim lakossággal. Mivel az oszmán hódítás mindenképpen nagyon komoly cezúra, mely gyökeres változást hozott, ez talán ebben a fejezetben igényli és kapja meg a legnagyobb hangsúlyt. Varga Szabolcs viszonylag hosszan kifejtve mutatja be, hogy milyen állapotban érte Pécsset az oszmán terjeszkedés, de így válik érthetővé a változás mértéke is: kik azok, „akik távoztak”, kik azok, „akik maradtak” és kik azok, „akik érkeztek”. A forrásokból több életút is kirajzolódik, például Schreiber Farkasé, aki a hódítás előtti Pécssett a városi bírói tisztséget töltötte be, majd utána a Magyar Kamara szolgálatában tevékenykedett. Pécs másik híres szülötte, Bornemissza Gergely rövid életrajzát kisebb keretes szövegben olvashatjuk. A Pécsről távozók esetében a sok-sok életút nyomán nemcsak a menekülést érzékelhetjük, annak veszélyeivel együtt (útközben megtámadott és kifosztott emberek), hanem jól láthatóvá válnak az irányok is. A vizuális megjelenítés kifejezetten hasznos, jól szerkesztve igen sok információt gyorsan lehet átadni vele, ezért is örömteli szembesülni a kötetben használt sok térképpel és táblázattal, melyek ebben a fejezetben is segítik a megértést, és szemléletesen mutatják be a folyamatokat.

Nehéz a társadalmat alkotó embereket és az általuk végzett tevékenységeket élesen szétválasztani egymástól. Éppen ezért a IV. és V. fejezet sok szálon kapcsolódik egymáshoz, egy-egy gondolatkör más-más megvilágításban is visszatér. A hódítás nyomán érkező muszlim lakosság bemutatásakor kevesebb életút kapott helyet a Sudár Balázs által írt fejezetben, ám a szerző itt

sem feledkezett meg az oszmán tisztségekben, társadalmi rétegek ismeretében kevésbé járatos olvasókról. Leírásából részletesen megismerhetjük az oszmán társadalom általános jellemzőit, a katonákat, a civileket és az imahelyek alkalmazottait egyaránt. Láthatjuk azt is, hogy Pécssett hogyan alakult ki a városhoz kötődő oszmán réteg, és végigkövethetjük Kászim pasa és Memi bég feltűnését, majd a város fejlesztésében játszott jelentős szerepüket is. Kiderül, mennyit áldoztak erre a saját vagyonukból. Több táblázat mutatja be az ismert pécsi tisztviselőket, a szandzsákbégeket, a kádikat; ezeket böngészve több ismerős név is felbukkanhat. Pécs esetében kiemelten jelentős és a városias élet szempontjából fontos az értelmiség jelenléte, ez a városnak az oktatásban betöltött szerepköre nélkül nem maradhatott volna fenn a hódoltság teljes időszakában. A könyvből az oszmán oktatás rendszerét és annak jelentős személyiségeit is megismerhetjük, ami felvezeti a következő fejezetet, melyben a város irodalmi és zenei élete kerül kifejtésre.

Önálló gazdaságtörténeti fejezet nem került a kötetbe, így a legfontosabb tendenciák és elemek a társadalomról szóló fejezetbe integrálva olvashatók. Az oszmán rendszer esetében két, a magyar gyakorlattól nagyon eltérő és kiemelkedően fontos intézményrendszert kellett a szerzőknek mindenképp bemutatniuk; az alapítványokat (vakf) és a mukátaa rendszerét. Előbbi jelentőségét jól példázza, hogy Kászim pasa alapítványának köszönhetjük egyik legkiemelkedőbb oszmán műemlékünket, a város főterén álló dzsámít.

A muszlim imahelyek kapcsán a dzsámik mellett a derviskolostorok (tekke, balkáni törökben tettye) is tárgyalásra érdemesek, s Pécs egyik kedvelt kirándulóhelye, a Tettye neve is ennek emlékét őrzi. A Sudár Balázs által írt fejezetből nemcsak a dervisek vallási elgondolásai, hanem a hódításban betöltött szerepük is elének tárul. Ez a gondolatkör kicsit más megközelítésben a *Kultúra, művelődés, vallás* fejezetben is olvasható, amelyben a hódoltságban és Pécssett is feltűnő, különböző dervisrendekkel ismerkedhetünk meg. Itt derülhet ki az olvasó számára, hogyan is került Platón sírja Pécsre, ahogy azt is tudatosítja bennünk a szerző, hogy az oszmánok a kultúra segítségével is erősítették, illetve próbálták alátámasztani a magyar területek meghódítását.

A muszlim kultúrát taglaló fejezet után a kereszténység intézményeinek hódoltságkori helyi működéséről olvashatunk. A középkori püspöki székhely szerepe átalakult ugyan, de a folyamatosan megmaradó pécsi püspöki cím jelzi egykori nagyságát. Varga Szabolcs írásában érdekes történet bontakozik ki a püspöki kincsek sorsa kapcsán, melyek még lengyel területre is elkerültek. A városban maradt keresztény közösség vallási életét a reformáció térnyerése kavarta fel. Itt válik kimondottan fontossá, hogy Pécssett jelentős keresztény lakosság maradt meg, s annak hitélete szervesen bekapcsolódott a magyarság köreiben tapasztalható vallási folyamatokba. A legtöbb magyar várostól eltérő módon Pécssett jelentős unitárius közösség szerveződött meg, és e közösség tevékenységének is köszönhetően a város komoly hitviták helyszínévé

vált. Az úgynevezett Pécsi Disputa részletes bemutatása betekintést enged a város hitéletének szerveződésébe és annak a városiak mindennapjaira gyakorolt hatásába. A korszak végét pedig már a jezsuiták megjelenése és a katolicizmus újraszervezése jellemezte. Itt a szerző arra is kitér, hogy a muszlim hódítók mit engedélyeztek és miben gátolták a keresztény közösségek (hit)életét.

A kötet egészére jellemző párhuzamos szerkesztésmód, a keresztény és muszlim szempontú bemutatás azonban egy „mostohagyermeket” is nevelt. Az oszmán hódítással növekvő számban érkező délszláv ortodox népességről lakosságarányához képest kevesebb szó esik, hiszen nem képezte részét a középkori magyar és a hódító muszlim közösségnek sem. Talán egyedül itt éreztem némi hiányt a kötetben, mivel szívesen olvastam volna többet erről a népcsoportról is.

A kötetet a korábbiaknál jóval kézzelfoghatóbb fejezet zárja, amelyben a hódoltság kori városképet ismerheti meg az olvasó. Több török kori épület vagy annak részlete maradt fenn a városban – sőt, ha a katonai létesítményeket, erődszakaszokat nem számoljuk, arányaiban Pécssett maradt fenn a legtöbb épített emlék: dzsámik, fürdők és egy türbe teszük láthatóvá ezt a korszakot a mai ember számára. Ezek bemutatásánál azonban ez a fejezet jóval többet árul el a középkori város átalakulásáról, a középkori épületek, templomok török kori hasznosításáról. A jelenlegi állapotot mutató fényképek mellett korabeli ábrázolások és újkori felmérések szemléltetik az épületek sorsát és változásait az évszázadok során.

A kötetet elolvasva az olvasóban koherens kép rajzolódhat ki Pécs hódoltság kori történetéről, a várost jellemző kettősségről. Műemlékeit, mint egy korszak lenyomatait látva pedig érthetővé válik azok török kori szerepe a város életében. Mindezek mellett az

olvasó átfogó képet kaphat az oszmán korról, annak főbb jellemzőiről és folyamatairól is. Úgy vélem, ennek révén egy nagyon értékes és érdekes könyvet tarthatunk a kezünkben.

Papp Adrienn